

TRADICIJSKO GRADITELJSTVO SENJSKOG ZALEĐA: OSVRT KONZERVATORA

IVANA ŠARIĆ ŽIC

Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Rijeci
51000 Rijeka, Užarska 12

UDK

Stručni rad
Professional paper
Prihvaćeno: 30. 10. 2004.

Rad razmatra stanje tradicijskog graditeljstva u zaleđu grada Senja, na širem području naselja Senjske Drage, Stolca i Žuklja, smještenih na obroncima Velebita. Nadalje, tekst definira karakteristike graditeljskog nasljeđa ovog prostora, daje smjernice i modalitete zaštite, te upozorava na moguće posljedice nekontroliranih sanacija i rekonstrukcija.

Ključne riječi: tradicijsko graditeljstvo, Senjsko bilo

Postavke ovog rada temelje se na višekratnom terenskom istraživanju, provedenom tijekom 2003. i 2004. godine, radi boljeg uvida u stanje tradicijske arhitekture na širem prostoru Senjske Drage, Stolca i Žuklja. Cilj je bio dati adekvatne konzervatorske smjernice koje bi omogućile kvalitetnu revitalizaciju ovog prostora. Zaselci, naseljeni ili ne, koji su ovom prilikom obuhvaćeni, abecednim redom su: Alan, Batinovica, Donji i Gornji Lopci, Jakovljevići, Jaruga, Krmpotići, Liskovac, Ljubežine, Majorija, Mali i Veliki Stolac, Matešići, Perdasi, Rončević Dolac, Sveti Križ, Tukanići, Žukalj, kao i dva napuštena ljetna stana Bliznice i Rončević Krč. Namjera ovog rada nije kataloška analiza svakog zaselka, već definiranje njihovih zajedničkih arhitektonskih karakteristika. Povod ovom istraživanju bila je suradnja s Odsjekom za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, u okviru projekta *Identitet i etnogeneza primorskih Bunjevaca*. Zamišljeno je da djelatnici Konzervatorskog odjela iz Rijeke, pod čijom je trenutno nadležnošću ovaj prostor, ispituju karakteristike, stanje i moguće smjerove postepene revitalizacije tradicijskog graditeljstva ovog prostora. Važno je naglasiti da obrađeno područje predstavlja tek manji geografski prostor koji se projektom namjerava obuhvatiti.

Broj referentne literature o ovoj tematici i ovom prostoru iznimno je malen. Analiza postojeće arhitekture nikada nije bila predmet ozbiljnijeg zanimanja niti arhitekata niti etnologa. Čak ni pregledi Aleksandra Freudena, inače precizni i cjeloviti, ne obuhvaćaju niti jedan od ovih lokaliteta, kao niti njihovu bližu okolicu. Pregledom arhive Konzervatorskog odjela u Rijeci (fototeka, planoteka, lista Registra nepokretnih kulturnih dobara) ustanovljeno je da za ovo područje ne postoji ranija dokumentacija, te da na njemu nema zaštićenih ruralnih cjelina.

KARAKTERISTIKE TRADICIJSKOG GRADITELJSTVA I KULTIVIRANOG KRAJOLIKA

Kada generalno govorimo o karakteristikama tradicijskog graditeljstva na istraživanjem obuhvaćenom prostoru, važno je naglasiti da se radi o vrlo jednostavnoj, ekonomičnoj i funkcionalnoj gradnji, bez suvišnih dekorativnih elemenata i istaka na fasadnom plaštu. Tlocrti su, neovisno o stambenoj ili gospodarskoj namjeni, jednostavni, pravokutni, što je jasno vidljivo i na priloženim arhitektonskim snimcima (slike 4, 5, 7 i 8). Stambeni objekti većinom su jednokatni¹, rjeđe prizemni, dok su gospodarski objekti uglavnom prizemni (slika 1) (ipak, nalazimo primjere i jednokatnih u slučaju kojih je prizemni dio služio kao *štala*, a gornja etaža kao sjenik). Građevni materijal u najvećoj je mjeri bio kamen, manje drvo (ističemo objekt u Ljubežinama s drvenim trijemom, *gankom* na katu – jedini ovoga tipa na obrađenom području). Stambeni objekti su gotovo u pravilu bili žbukani vapnenom žbukom s primjesom lokalne zemlje, kao i većina gospodarskih objekata. Ipak, bilježimo i primjere gotovo suhozidne gradnje objekata, bez završnog žbukanja. Krovovi su drvene konstrukcije, dvostrešni (vrlo rijetko skošenih zabata – zabilježen je samo primjer u Majoriji), tradicijski prekriveni *šimlom*² (slika 2), rjeđe krovnom daskom. *Šimla*, uglavnom jelova, slagana je u 2 - 3 sloja. U novije je vrijeme taj pokrov zamijenjen salonitnim pločama ili limom. Nagibi krovova kreću se od 35 – 45° (ovisno o nadmorskoj visini, te samim time klimatskim uvjetima). Otvori su izduženi, pravokutni, s drvenom stolarijom, te rjeđe uokvireni kamenim okvirima - ertama, a češće drvenim

¹ Prostor prizemlja služi kao ostava, gornja etaža je stambena.

² Krovne dašćice.

*Slika 1: Ljubežine – gospodarski objekt
(snimila Ivana Šarić Žic, kolovoz 2003. godine)*

Slika 2: Veliki Stolac – šimla u detalju (snimila Ivana Šarić Žic, kolovoz 2004. godine)

Slika 3: Gornji Lopci – trapa (snimila Ivana Šarić Žic, srpanj 2003. godine)

dovratnicima i doprozornicima. Pojedini objekti imaju krovne kućice, uglavnom novijeg datuma, dvovrsne tipologije: jednostrešne, te su svojevrsna reminiscencija tradicionalnih *vidalica*³, te dvostrešne. Za pretpostaviti je da je većina objekata na ovom području građena u 19. stoljeću, na što i upućuju, zapravo, prilično rijetke datacije na samim građevinama. Točno vrijeme gradnje teško je ustanoviti bez uvida u katastar, budući da tradicijsku arhitekturu ne možemo klasificirati u određene stilove, osobito u ovakvim situacijama kada ju ne “krase” nikakvi specifični elementi.

Ipak, navodeći opće karakteristike, posebno valja ukazati na kamenu prizemnicu u Žuklju, koja se ističe svojim atipičnim, iznimno izduženim tlocrtom. Nažalost, pri obilasku objekta nije arhitektonski snimljen. No, prema dostupnoj literaturi radi se o građevini vlasnika Josipa Margete iz Žuklja, dimenzija 29.8 x 5 m (Knifić Schaps 2001:321), koji je nastao horizontalnim nadograđivanjem kroz nekoliko generacija, a zapravo se sastoji od tri manja, međusobno spojena, stambena objekta, koja danas imaju gospodarsku namjenu (Friščić 2000:237). Iako se za sada ne može sa sigurnošću tvrditi,

³ Supstitucija za dimnjak; služila je za odvod dima; otvarala se odozdo, željeznim šipkama

vjerojatno je riječ o građevini čija prva faza gradnje seže u 18. stoljeće, te bi se njime svakako bilo vrijedno detaljnije pozabaviti.

Nadalje, gotovo je svako domaćinstvo imalo *trap*⁴, bilo u interijeru, bilo u okućnici kao samostalan objekt minimalnih dimenzija (nadzemni dio cca. 1.5 x 2.0 m). Iako ih je većina imala *šimlu* za pokrov, naknadno zamijenjenu limom, bilježimo i primjer *trapa* u Gornjim Lopcima koji je još uvijek pokriven masivnim kamenim pločama (slika 3).

Kao bitan element valja istaknuti vodospreme u okućnicama, *šterne*. Starija kruništa tih vodosprema izvedena su kamenom, kružnog su ili kvadratičnog presjeka, često su na njima uklesane, odnosno *ušpicane* godine izvedbe, dok su one novijeg datuma izrađene u betonu. U blizini Velikog Stolca ističe se *tarac*, zajednička vodosprema prema kojoj “vodi” veća površina blagog nagiba, niz koju se kišnica slijeva u vodospremu.

Česti su na ovom prostoru i *bunari* i *lokve*, ograđena udubljenja u kojima se skupljala kišnica. Bili su bitan činilac u snabdijevanju stanovništva vodom te u napajanju velikog broja stoke. Danas ta napajališta više nemaju nekadašnji značaj, u pravilu su zapuštena, a održavaju se tek ona koja na pašnjacima služe za napajanje stoke.

U pregled terena, uključena su i dva ljetna stana⁵ u blizini Alana, Bliznice i Rončević Krč. Bliznice su gotovo u cijelosti ruševne, dok je stan Rončević Krč još relativno dobro očuvan, a uz njega je evidentirana i ograđena lokva, od kvalitetnog kamenog sloga.

Premda se ne radi o objektu koji je, u užem smislu tradicionalan, valja istaknuti i pučku školu u Liskovcu⁶, koja je otvorena 1937. godine, te se u tom prostoru ističe kao primjer definiran e arhitekture (Raguž 2000).

Konfiguracija tla uvjetovala je pojavu raštrkanih naselja rahle strukture, s manjim brojem objekata, nastalih od pojedinačnih gospodarstava, podizanih

⁴ Ukopano spr emište, dubine cca. 1.5 m, u kojemu se primarno čuvao krumpir, ali i zeljasto povrće (poput kupusa)

⁵ Ovaj rad ne ulazi u analizu karakteristika sezonskog migracijskog stočarstva, što je također tema istraživanja u okviru navedenog projekta.

⁶ Ovom prigodom školu samo usputno navodimo, bez namjere detaljnije arhitektonske analize.

na krčevinama ili uz ljetne pašnjake. Iako takvi zaseoci u prvi mah djeluju kao da su razbacani bez nekog unutarnjeg reda, pomnija analiza otkriva promišljen smještaj svakog objekta s obzirom na mjesne okolnosti (Muraj 1998:37). Izbor lokacije za pojedino naselje (na obrađenom području nadmorska visina raste od 300 do 1100 m) nikada nije slučajna; pojedini se zaselci vezuju uz putove, uz rubove obradivih površina, uz prisojne obronke, smješteni u zaklonu od bure.

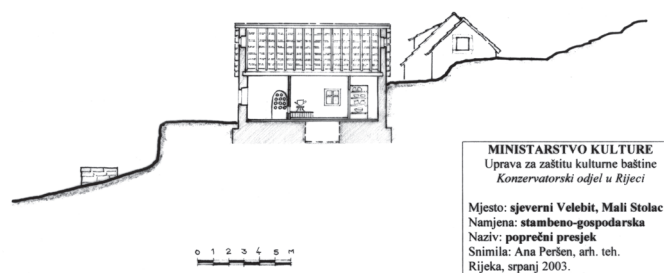
Važno je spomenuti i brojne suhozide, kamene podzide bez veziva, koji pridonose kvaliteti krajolika, dajući tako pejzažu humanizirani karakter.

STANJE TRADICIJSKOG GRADITELJSTVA

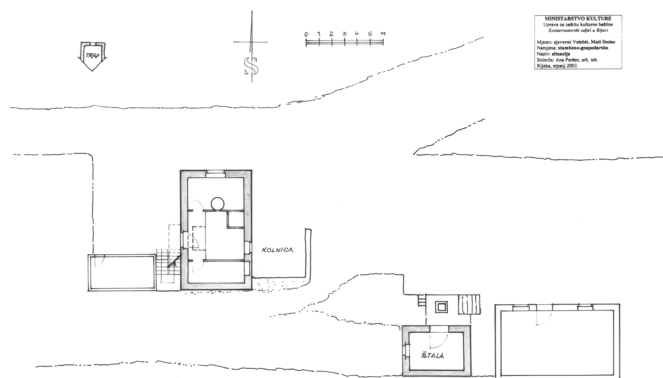
Stanje očuvanosti graditeljske baštine bitno se razlikuje u različitim regijama koje potpadaju pod nadležnost Konzervatorskog odjela u Rijeci. Otoci i obalni pojas, zbog primarne orijentacije na, uglavnom, masovni turizam, u većoj su mjeri devastirani u smislu tradicijske arhitekture. Gorski kotar i Lika, pak, pružaju bitno povoljniju sliku stanja očuvanosti graditeljske baštine. Uslijed toga što su, nažalost, godinama izloženi procesu rapidne depopulacije, ova područja danas predstavljaju prostor gdje je moguć planski pristup u svrhu sprečavanja nekontrolirane unifikacije relativno intaktno očuvanog prostora. Stoga u ovim cjelinama, gdje nema trenda neprikladnih dogradnji, nadogradnji i upotrebe neadekvatnih materijala, uviđamo drugu krajnost – potpuno propadanje arhitekture, kako stambene, tako i popratnih gospodarskih objekata.

Još se jednom pokazala točnom tvrdnja da je kvaliteta prometne povezanosti jedan od važnih čimbenika očuvanosti tradicijskog graditeljstva. Upravo su stoga, po pitanju tradicijske arhitekture, očuvaniji zaselci udaljeniji od frekventne prometnice Senj - Vratnik, poput Žuklja ili Ljubežina, premda niti ondje nisu sasvim isključene suvremene intervencije. Objekti uz tu komunikaciju (Lopci, Sveti Križ) još su većim dijelom nastanjeni, što pretpostavlja i njihovo stalno održavanje i obnavljanje. Ponekad je na prvi pogled teško reći radi li se o adaptiranim stambenim i gospodarskim građevinama ili je riječ o novoj gradnji, budući da ona gabaritima, kao ni izgledom plašta pročelja, bitno ne odskače od nasljeđene tipologije. Za razliku od obalnog područja gdje se objekti, niti svojim predimenzioniranim gabaritima, niti koloritom, ne uklapaju u nasljeđenu tipologiju, ovaj je

Slika 4: Mali Stolec — arhitektonski snimak objekata i pripadajuće okućnice, presjek (snimila Ana Peršen, srpanj 2003. godine)

Slika 5: Mali Stolec — arhitektonski snimak objekata i pripadajuće okućnice, situacija (snimila Ana Peršen, srpanj 2003. godine)

prostor takvih zahvata ostao pošteđen. Ne nalazi se veći broj neprimjerenih intervencija, neprihvatljivih rekonstrukcija postojećih objekata i mastodontske novogradnje, koja bi bila potpuno neprimjerena ovom ambijentu. Udaljeniji zaselci, poput Jakovljevića ili Batinovice, uglavnom su napušteni, a arhitektura je izložena progresivnom propadanju.

POP RATNA OBJAŠN JENJA PRILOŽENE ARHITEKTONSKE DOKUMENTACIJE

U Malom Stolcu načinjen je arhitektonski snimak objekata i pripadajuće okućnice, dijelom u vlasništvu gđe Nevenke Katalinić (slike 4 i 5). Mada recentno rekonstruiran, te neznatno povišen, stambeni je objekt, starosti dvjestotinjak godina, u interijeru ipak zadržao tradicionalnu trodijelnu dispoziciju prostora. U razgovoru s vlasnicom dobiven je prikaz ranijeg izgleda interijera, kao i cjelokupne situacije u okućnici, te stoga naglašavam da prikazano stanje ne odgovara u cijelosti današnjoj situaciji. U centralnoj prostoriji stambenog dijela bilo je nisko obzidano ognjište. U susjednoj je prostoriji, odijeljenoj zidanom pregradom, bila peć od ostakljenih keramičkih lončića, *petnjaka*, koju se ložilo iz centralne prostorije. Centralna je prostorija od posljednje, ostave, bila odijeljena daščanom pregradom. Na krovu je bila *vidalica*, pomični krovni otvor za odvođenje dima. Pod je bio kombinacija nabijene zemlje i daščane obloge. Uz ovaj stambeni objekt bila je smještena i *kolnica*⁷ (danas očuvana u tragovima), jednostrešnog krovišta prekrivenog *šimlom*. Nadalje, u okućnici je bila i štala (srušena 2003. godine), ispred koje je povišeni kameni podest s kamenom *šternom*. U neposrednoj je blizini sredinom 20. stoljeća izgrađen još jedan pomoćni gospodarski objekt, tada pokriven salonitnim pločama koje su danas, također pri rekonstrukciji, zamijenjene limom, a pridodana su i dva krovna prozora. Uz te je objekte nedavno sagrađen još jedan pomoćni objekt. U okućnici je i *trap*, izvan upotrebe, prekriven limom, ispod kojeg još proviruje *šimla*. Uz ovaj su arhitektonski sklop uočeni i odbačeni dijelovi stare krovne konstrukcije (prema usmenim podacima, hrastovo i kestenovo drvo) koji pokazuju da su za njezino spajanje korišteni drveni klinovi - moždanici (slika 6).

⁷ Spremište za kola i ratarska pomagala.

Slika 6: Mali Stolac – dijelovi uklonjene krovne konstrukcije s drvenim klinovima (snimila Ivana Šarić Žic, kolovoz 2003. godine)

Sljedeći arhitektonski sklop koji je snimljen na ovom području jest Batinovica, smještena u blizini Žuklja (slike 7 i 8). Riječ je o nenaseljenoj cjelini koju, sudeći po održavanoj okućnici, vlasnik povremeno obilazi. Tvorila su ju dva građevna kompleksa, od kojih je jedan potpuno urušen. Ovom je prilikom dat arhitektonski snimak očuvane cjeline s ciljem prikaza prostorne organizacije okućnice.

SMJERNICE I MODALITETI ZAŠTITE

Jedan od suvremenih koncepata očuvanja graditeljske baštine jest njezina revitalizacija, odnosno oživljavanje kvalitetnim i primjerenim prenamjenama, kako bi se zadovoljile potrebe suvremenog života, uz uvjet očuvanja karaktera i integriteta same arhitekture.

Zbog gubitka funkcije koju su nekada imali i nepostojanja nove, ti su objekti izloženi sve rapidnijem propadanju. Stoga im je, kako bi se očuvala njihova ambijentalna i arhitektonska vrijednost, potrebno dati nove sadržaje, u okvirima agro i ekoturizma. Međutim, pri tim prenamjenama valja biti vrlo

pažljiv kako one ne bi rezultirale gubitkom vrijednosti same arhitekture. Stoga je planove revitalizacije poželjno temeljiti na konzervatorskim elaboratima koji će poticati kvalitetnu obnovu postojećih i prezentaciju izvornih tradicionalnih građevina kako bi se izbjegla nekontrolirana izgradnja replika, a ujedno umanjio rizik narušavanja očuvanog pejzaža. Rekonstrukcija pritom ne isključuje, u skladu s novom, najčešće, turističkom namjenom objekata, izvedbu dogradnji (ukoliko postojeći gabariti ne zadovoljavaju potreban kapacitet). Te bi se dogradnje morale razvijati u tradicionalne T i L-tlocrte, te uključivati neophodno osuvremenjivanje interijera kako bi nova funkcija bila kvalitetno zadovoljena. Pritom je obavezno korištenje tradicijskih materijala i tehnika, poput šimle i drvene stolarije (korištenje aluminijske bravarije, trend koji nekontrolirano zahvaća naseljene cjeline, nije dozvoljeno). Izmjenu plašta pročelja u pravilu treba svesti na minimum jer prečesto rezultira pretjeranim proširivanjem otvora, kao i neuklopivim dogradnjama i nadogradnjama, te gotovo grotesknim balkonima i terasama. I pri novoj gradnji potrebno je poštivati navedene smjernice, dok se tlocrtni i visinski gabariti također moraju oslanjati na nasljeđenu tipologiju.

No, bez povoljnih poticajnih mjera nerealno je očekivati oživljavanje ovih prostora. Lokalno stanovništvo, nažalost malobrojno, prisiljeno je boriti se za osnovnu egzistenciju te je još uvijek, nažalost, nedovoljno svjesno vrijednosti tradicijskih oblika arhitekture. U našim okvirima, ideje o kvalitetnom ruralnom, eko ili agroturizmu, još su u začetku (za razliku od europskih trendova), bez još uvijek jasno profiliranih ciljeva i načina njihova ostvarenja. Stoga, uz direktan poticaj na višim razinama (državnim, regionalnim ili lokalnim), važan je preduvjet i stalna i sustavna edukacija lokalnog stanovništva (no prije svega financijska podrška) o vrijednostima takve arhitekture, te senzibiliziranje potencijalnih projekatnata.

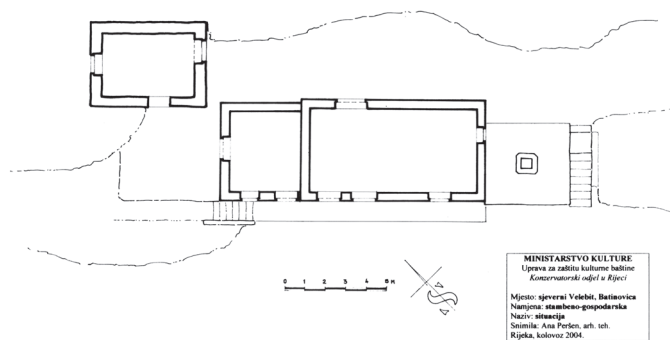
Revitalizacija ovih prostora uključuje i infrastrukturnu rekonstrukciju, što bi omogućilo stvaranje prihvatljivog okvira za kvalitetnu turističku valorizaciju. To uključuje vodoopskrbnu mrežu, elektrifikaciju te bolju prometnu povezanost.

Ono što ovom prostoru, uz očuvanu tradicionalnu arhitekturu, daje iznimnu vrijednost, kultivirani je krajolik, na čijem je očuvanju također potrebno inzistirati.

Slika 7: Batinovica — arhitektonski snimak objekata i pripadajuće okućnice, jugozapadno pročelje (snimila Ana Peršen, kolovoz 2004. godine)

Slika 8: Batinovica — arhitektonski snimak objekata i pripadajuće okućnice, situacija (snimila Ana Peršen, kolovoz 2004. godine)

ZAKLJUČAK

Za razliku od stalno i gusto naseljenih područja uz obalu, koja s razvojem masovnog turizma gube identitet, taj negativan trend još nije zahvatio ovaj prostor.

Razlozi su višestruki:

- velika udaljenost pojedinih sklopova od prometnica što onemogućava, ili bar u znatnoj mjeri otežava, obnovu,
- stanje same arhitekture, ponegdje gotovo ruševne, čija obnova podrazumijeva velika financijska ulaganja,
- potpuni izostanak infrastrukture,
- još uvijek nedovoljno razvijena svijest o vrijednosti ovakvih sklopova i mogućih sekundarnih namjena.

Stoga namjera ovoga rada nije bila puka katalogizacija zatečenog stanja tradicijskog graditeljstva na prostoru dijela senjskog zaleđa i sjevernog Velebita, već isticanje zajedničkih karakteristika. Iz takve su analize proizašle smjernice pomoću kojih je moguće očuvanje ambijentalne vrijednosti ovih cjelina, uz svakako potrebnu modernizaciju za ugodniji život čovjeka današnjice.

Na kraju valja istaknuti kako će posebnosti graditeljskog nasljeđa ovog prostora biti moguće iznijeti tek po obilasku šireg područja nego li je to ovim terenskim istraživanjem učinjeno. Tek tada će se metodom komparacije vidjeti jesu li ovdje prikazane karakteristike tradicijskog graditeljstva, koja je jednostavna i prije svega utilitarna, svojstvene samo ovom, ili i znatno širem geografskom prostoru, kako se i očekuje.

LITERATURA

ARALICA, Višeslav (2000): Gospodarstvo primorskih Bunjevaca. *Senjski zbornik*, 27:227-234, Senj.

FREUDENREICH, Aleksandar (1972): *Kako narod gradi na području Hrvatske*. Republički Zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb.

FRIŠČIĆ, Marija (2000): Teme iz materijalne i duhovne kulture primorskih Bunjevaca. *Senjski zbornik*, 27:235-240, Senj.

KNIFIĆ Schaps, Helena (2001): Pučka arhitektura na obroncima Velebita, Senjskog bila i Podgorja. *Senjski zbornik*, 28:315-328, Senj.

KNIFIĆ Schaps, Helena (2002): Gradnja unutar Parka prirode "Velebit" i Nacionalnog parka „Sjeverni Velebit“. *Senjski zbornik*, 29:293-326, Senj.

MURAJ, Aleksandra (1998): Stanovanje. U: ur. Jasna Čapo Žmegač [et al.], *Etnografija (svagdan i blagdan hrvatskoga puka)*. Matica hrvatska, Zagreb, 24-55.

RAGUŽ, Mirko (2000): Pučka škola u Vratniku. *Senjski zbornik*, 27:281-296, Senj.

TRADITIONAL ARCHITECTURE IN THE HINTERLAND OF SENJ: A CONSERVATOR'S REVIEW

Summary

This article is discussing the results of a field research, which was repeated several times during the year of 2003 and 2004, with the intent to provide a better insight into the current state of the traditional architecture on the wider region of Senjska Draga, Stolac and Žukalj.

When speaking about the features of the traditional architecture in a given area in general, it is important to point out that we are talking about simple, cost-effective and functional types of building constructions, which lack additional decorative elements and protrusions on the facade.

This article enumerates the main characteristics of the building heritage of this area: simple rectangular base of dwelling as well as economic buildings, stone as the main building material and *šimla* as roof covering. The article also provides data about other characteristic elements: *trapovi*, *šterne*, ponds and wells, as well as drywalls.

The text is supplemented by several architectural drawings and photographs.

The aim of this article was to provide the necessary conservationist guidelines which would enable the successful revitalisation of this region, through emphasising its values, and which would prevent the negative impact on the traditional architecture and cultural landscape.

Keywords: traditional architecture, the region of Senjsko bilo

